

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

**СУСПІЛЬСТВО,
ЛЮДИНА, ПРАВО:
досвід
філософсько-правового
осмислення**

Монографія

За редакцією професора *О. Г. Данильяна*

Харків
«Право»
2018

УДК 340.12
С90

*За результатами виконання плану цільової комплексної програми
«Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства
та формування правової культури особистості» (№ 0111и000968)*

*Рекомендовано до опублікування вченою радою Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого (протокол №8 від 25 квітня 2018 р.)*

Рецензенти:

П. А. Кравченко, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка;

О. Є. Висоцька, доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти»

Колектив авторів:

О. Г. Данильян, д-р філос. наук, проф.; О. П. Дзьобань, д-р філос. наук, проф.; С. Б. Жданенко, канд. філос. наук, доц.; Ю. Ю. Калиновський, д-р філос. наук, проф.; Е. А. Кальницький, канд. філос. наук, доц.; І. І. Коваленко, канд. філос. наук, доц.; С. І. Максимов, д-р юрид. наук, проф.; С. М. Мануйлов, канд. філос. наук, проф.; Ю. В. Мелякова, канд. філос. наук, доц.; Н. І. Сатохіна, канд. юрид. наук; В. А. Трофименко, канд. юрид. наук, доц.

Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення : монографія / [О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.] ; за ред. О. Г. Данильяна. – Харків : Право, 2018. – 350 с.

ISBN 978-966-937-441-7

Монографію присвячено дослідженню актуальних проблем розвитку інформаційного суспільства та інформаційної безпеки, визначенню особливостей буття людини як суб'єкта й об'єкта інформаційної діяльності, з'ясуванню проблем взаємозв'язку людини, суспільства і держави в умовах глобалізації. Важливе місце в роботі приділено онтологічним проблемам права в сучасних соціокультурних умовах. Особливістю монографії є те, що її автори розглядають проблеми сучасного суспільства, людини і права у філософському, філософсько-правовому та правовиховному аспектах.

Для студентів, аспірантів, викладачів юридичних закладів вищої освіти, працівників органів державного управління та місцевого самоврядування.

УДК 340.12

© Данильян О. Г., Дзьобань О. П.,
Жданенко С. Б. та ін., 2018

© Видавництво «Право», 2018

ISBN 978-966-937-441-7

Передмова

На початку третього тисячоліття світове співтовариство вступило на шлях формування нового світового порядку, від оптимальної організації якого залежить існування людства. Цей стратегічний курс кардинальних трансформацій світоустрою визначається загальнопланетарними мережами, що пов'язують між собою всі сфери буття людства, країни та континенти, етноси та соціальні групи, релігії та культури тощо. Більшість процесів, що відбуваються у світі, у найкоротший термін стають транснаціональними, глобальними. Глобалізація, таким чином, перетворюється на найпотужніший та найвпливовіший економічний, технологічний, інформаційний, культурний, політичний, правовий фактор, який принципово змінює міжнаціональні зв'язки, по-новому організовує життєвий світ людства загалом і людини зокрема.

Основним наслідком глобалізації є світовий поділ праці, міграція, концентрація в масштабах усієї планети капіталу, робочої сили, виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних і технологічних процесів, а також зближення та злиття культур різних країн. Це об'єктивний процес, що має системний характер, тобто охоплює всі сфери життя суспільства, його неможливо зупинити та важко коригувати, він відображає свого роду «рівнодіючу» різноманітних і різноспрямованих глобалізаційних сил світу. Унаслідок глобалізації світ стає все більш пов'язаним та більш залежним від усіх його суб'єктів. Відбувається як збільшення кількості спільних для держав проблем, так і розширення кількості й типів суб'єктів, що інтегруються.

Глобалізація виробництва, торгівлі, фінансових та інформаційних потоків, яка значною мірою стимулює продуктивність праці на основі високих технологій, разом із тим збільшує контрасти в рівнях розвитку різних країн та їх демографічній динаміці. Ці контрасти породжують потужні хвилі міграцій, наслідком яких виявляються як прогресуюче змішування рас, народів, культур, так і їхнє прагнення до утвердження

своєї ідентичності, що викликає гострі міжетнічні та міжконфесійні конфлікти, які загрожують «зіткненням цивілізацій». У свою чергу, такі негативні явища, як поширення зброї масового знищення, міжнародний тероризм, транскордонна організована злочинність, наркобізнес, незаконна торгівля зброєю, торгівля людьми, кіберзагрози, стали черговим викликом світовій цивілізації, що обумовлює невизначеність основного вектора подальшого розвитку, сприяє усвідомленню необхідності системних змін, прискорює пошук шляхів модернізації.

Другим викликом людству в епоху глобалізації є безпрецедентне поширення інформаційно-комунікативних технологій, які, стаючи головною продуктивною силою суспільства, формують новий інформаційний спосіб виробництва, пов'язаний із глибинними трансформаціями в характері праці, відносинами власності, змінами соціальної структури та всіх інших підсистем суспільного життя.

Досягнення у сфері нових технологій, на яких ґрунтується формування інформаційного суспільства, багато в чому змінюють характер соціальних процесів. По-новому починають осмислюватися поняття соціальної комунікації та інформаційного простору. При цьому з'ясовується, що сучасні інформаційні технології у процесі розширення сфери їх застосування в повсякденному житті суспільства створюють потенційну можливість не тільки для поглиблення демократичних процесів, а й для тотального контролю за приватним життям і маніпуляційного впливу на особистість. Таким чином, в інформаційному просторі виникають принципово нові інформаційні загрози для суспільства, людини, права та актуалізуються питання інформаційної безпеки людини і суспільства в цілому.

Серед інших фундаментальних проблем соціальних змін, які відчуває людство в епоху глобалізації, можна назвати певну девальвацію найважливіших надбань сучасної цивілізації – держави й права, оскільки саме це лежить в основі глобальної кризи міжнародної безпеки, яку переживає сучасне людство. Сирійська, іракська та афганська кризи, збройний конфлікт на Сході України показали цю проблему в гуманітарній площині, поставивши питання про здатність міжнародного співтовариства забезпечити в епоху глобалізації загальновизнані права людини та права народу. Така девальвація політико-правових інститутів, особливо міжнародних, прямо протилежна магістральній тенденції зростання ролі й значення права в житті суспільства в умовах глобалізації, у забезпеченні його стабільності та функціонування, яка

корелюється із тенденцією зростання ролі й значення людини як у суспільстві, так і у праві.

Зазначене вище обумовлює нагальну потребу в пошуку нового місця й ролі держави та права як головних соціальних регуляторів відносин між людьми. Ми бачимо, що внаслідок глобалізації й інформатизації практично всі країни виявилися залученими в загальносвітові процеси і мережеві зв'язки. Спостерігаються надзвичайно інтенсивне зростання ділової активності, глобальний прояв особистісних і групових контактів, що виявляється в значних обсягах правової активності та самоорганізації громадян. Глобалізація демонструє необхідність розширення для права можливостей проникнення і регулювання всіх сфер громадського життя, насамперед транснаціональних соціальних зв'язків між людьми. При цьому змінюються буття самої людини, її потреби та інтереси, значна їх частина, зокрема потреба в інформації, безпеці, самоідентифікації, проникає у сферу правових відносин, вносить зміни у структуру й особливості функціонування політико-правових інститутів сучасної держави.

Усі ці проблеми і виклики, що постали перед людством на початку третього тисячоліття, актуалізували необхідність досліджень у сфері соціальної філософії та філософії права, які в умовах глобалізації покликані визначити новий соціально-історичний статус суспільства, людини, держави і права як складових нової глобальної соціальної реальності, окреслити принципи їхньої взаємодії. Особливе значення дослідження в цій сфері мають для України, яка нині переживає один із найскладніших періодів у своїй історії, шукає свій шлях політико-правового розвитку та створює свою соціально-політичну модель розвитку суспільства.

Відповісти на поставлені проблемні питання неможливо без осмислення особливостей розвитку інформаційного суспільства й інформаційної безпеки, визначення особливостей взаємозв'язку людини, держави та суспільства в умовах глобалізації, а також онтологічних аспектів права в сучасних соціокультурних умовах.

Ці та інші актуальні проблеми перебувають у центрі уваги авторів пропонованої читачеві монографії, що стала результатом останніх наукових досліджень викладачів кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Важливо, що в праці проблеми глобалізації, інформаційного суспільства, інформаційної безпеки, буття людини, правової держави, правового виховання, право-

розуміння тощо розглядаються не як абстрактні питання, а як взаємозалежні компоненти соціального розвитку України.

Перший розділ монографії присвячено філософському осмисленню проблем інформаційного суспільства та інформаційної безпеки. Аналізуючи в ньому розвиток сучасного суспільства в бік його інформаційного різновиду, автори, використовуючи дедуктивну методологію, зробили спробу відстежити основні аспекти нинішнього суспільства. Логіка викладення матеріалу вибудована від дослідження концептуальних засад трансформації та віртуалізації сучасного просторово-часового континууму через звернення до метаморфоз технологічних і соціокультурних процесів до актуальних проблем забезпечення інформаційної безпеки. У зв'язку з цим обґрунтовується, що як простір, так і час у цілому сьогодні значно трансформувалися. Миттєве подолання відстані за допомогою наднових телекомунікацій і надшвидкісних транспортних засобів дає можливість соціальним суб'єктам спільно проводити час без безпосереднього просторового зближення, що включає їх у пластичні багатопростірні структури, які плавно переходять у діючі й постійно оновлювані мережі взаємодії. Соціальний простір інформаційного суспільства докорінно змінюється завдяки комбінації таких чинників, як новий фізичний стан, соціальні й часові зміни. Інформаційний простір сприяє виявленню царин, в яких відбуваються накопичення досвіду і знання, набуття почуття ідентичності, вироблення політичних та ідеологічних орієнтацій. Час багато в чому знищується миттєвим зв'язком між комп'ютерами. Зміни часових меж, поява позачасових понять в інформаційну епоху пов'язані, окрім іншого, з новітніми репродуктивними технологіями людського організму.

У першому розділі також обґрунтовується, що з появою нового типу суспільства його структура і структура соціальних зв'язків зазнають серйозних змін. Це відбувається завдяки новим способам соціальної взаємодії, заснованим на виникненні та впровадженні нових інформаційних технологій, за допомогою яких стало можливим створення єдиної глобальної комунікаційної мережі. У результаті значно видозмінюється структура інформаційних каналів, комунікативний простір особистості й суспільства стає більш насиченим. Віртуальна реальність, яка конструюється за допомогою комп'ютерних технологій і глобальної комунікаційної мережі Інтернет, додає нового виміру соціальним відносинам. Процеси виробництва, споживання, освіти тощо переносяться у сферу віртуального. Унаслідок віддаленості, знеособ-

леності або анонімності комунікаційних процесів у віртуальному середовищі змінюється уявлення не тільки про структуру цих процесів, а й про характеристики суб'єктів комунікації.

Означене надало підстав перейти до дослідження загальних проблем інформаційної безпеки в умовах інформаційного суспільства, яка розглядається і як захист інформації, і як захист від інформації. Автори акцентують увагу на тому, що в умовах сучасних глобальних і регіональних інформаційних протистоянь, деструктивних комунікативних впливів, зіткнення різновекторних національних інформаційних інтересів, поширення інформаційної експансії та агресії захист національного інформаційного простору та гарантування інформаційної безпеки стають пріоритетними стратегічними завданнями сучасних держав у системі глобальних інформаційних відносин. Обґрунтовується, що забезпечення інформаційної безпеки – це необхідність, яка стає атрибутом сучасного життя будь-якого соціального суб'єкта і вимагає неупинної роботи з інформацією.

Актуальність дослідження інформаційної безпеки українського суспільства в умовах «гібридної війни» не викликає сумнівів. Саме тому в монографії проаналізовані ціннісні аспекти інформаційної безпеки України з різних методологічних позицій. Підґрунтям для такого аналізу стали наукові розробки вітчизняних і зарубіжних вчених, а також закордонний досвід стратегічного планування у сфері інформаційної безпеки з урахуванням ціннісної складової. Для розкриття вищеозначеної проблематики в дослідженні визначені сутнісні характеристики інформаційного суверенітету України та проблеми щодо його захисту на сучасному етапі вітчизняного державотворення. На думку авторів монографії, значну роль у забезпеченні аксіологічних чинників інформаційної безпеки України в наш час відіграють не тільки державні органи, а й суб'єкти громадянського суспільства.

Другий розділ монографії присвячено проблемам взаємозв'язку людини, держави та суспільства в сучасних умовах. У ньому значна увага приділяється проблемі трансформації характеру людської діяльності на етапі переходу від індустріальної до постіндустріальної системи. В інформаційному суспільстві зазнають змін і самі технології, які стають ціннісною компонентою людської діяльності. Інформаційна діяльність вбудовується в середовище безпосередньої життєдіяльності, змінюючи образ і весь духовно-культурний простір життя сучасної людини. Будучи водночас і суб'єктом, і об'єктом інформаційної діяль-

ності, людина стикається з низкою проблем інформаційної безпеки та відчуває інформаційний тиск з метою зміни світогляду, політичних поглядів і морально-психологічного стану, виникає психологічна залежність від нових інформаційних технологій. Взаємодія людини й інформаційного середовища спричиняє радикальні перетворення і в людській свідомості, і в самій екології людини, що, у свою чергу, потребує фундаментально нової адаптації людини.

Особливе місце в дослідженні займає аналіз поняття «антропологічна криза» в рамках екзистенціальної філософії. Виділені різноманітні підстави виникнення антропологічної кризи, обумовлені трансформаціями внутрішнього світу людини, відчуттям несправедливості світу, кризою екзистенції, розчиненої в загальносвітовому тренді різноманітних проблем. Зокрема, проаналізовані ідеологічні проблеми, що виникають через втрату цілісності світосприйняття та нав'язану фрагментарність різних джерел інформації; морально-етичні проблеми, спричинені трансформаціями ціннісної домінанти пострадянських суспільств; протиріччя мультикультуралізму, а також глобальні загальнолюдські проблеми, що загострюються у зв'язку з численними негативними проявами техноцентричної цивілізації.

У монографії зазначається, що глобалізація в сучасному світі охоплює всі сфери суспільної життєдіяльності, включаючи політичну, економічну, соціальну сфери та інші галузі, що суттєво позначається на перспективах розвитку всього світового співтовариства. Процеси глобалізації активно впливають і на галузь права. Уже стало очевидним, що право в нових умовах зазнає інтенсивних змін, трансформується, стандартизується та уніфікується в рамках планети Земля. При цьому потрібно враховувати, що саме право у своїй основі містить усі передумови для глобалізації, адже воно менше за інші соціальні регулятори пов'язане з національними особливостями та більш оперативно змінюється. Разом із тим тривалий час у всіх країнах світу, вивчаючи право, вчені звертали увагу переважно на національні особливості правових систем. Необхідність переорієнтації парадигми досліджень у правовій сфері, на думку авторів, об'єктивно визначена потребами регуляції нових глобальних соціальних структур, що формуються, у рамках яких старі правові регулятори – як національні, так і міжнародні – вже не діють. Таким чином, формування глобального права й інтеграція всіх національних правових систем є об'єктивною потребою і закономірністю, а проблема трансформації права під впливом глобалізації потребує детального філософсько-правового осмислення.

У монографії показана взаємообумовленість політики та права в процесі розбудови демократичної держави в Україні. У зв'язку із цим визначені сутнісні характеристики принципу «політичної доцільності». Зокрема, значна увага приділена розкриттю позитивних і негативних наслідків його впливу на буття правових цінностей та норм у процесі вітчизняного державотворення. Стверджується, що домінуючими принципами в українських державотворчих практиках сьогодення мають бути верховенство права і верховенство закону. Переконливо доводиться, що застосування принципу «політичної доцільності» має становити виняток. Так, застосування цього принципу може бути виправдане необхідністю подолання кризових явищ, важливістю встановлення громадянського миру в державі тощо.

Авторами доводиться, що в умовах активного впровадження інформаційних технологій у всі сфери суспільного життя результати діяльності кожного державного органу – зокрема Національної поліції – потрібно обов'язково доносити до відома громадськості. При цьому важливо використовувати якомога більше інформаційних технологій (кінематограф, радіо, соціальні мережі тощо). Національна поліція сьогодні присутня в основних медіа-галузях (телебачення, Інтернет і т. д.). Однак постає проблема комунікації поліції із засобами масової інформації. Окрім представників прес-служб, співробітники Національної поліції фактично не вміють спілкуватись із журналістами, чим завдають шкоди своєму статусу. У цьому сенсі цікаво ознайомитись із досвідом інших країн, які мають спеціалізовані структурні підрозділи, що формують інформаційний пул для ЗМІ. Варто вивчати і те, чи враховують у Національній поліції рекомендації спеціалізованих організацій, які працюють із мас-медіа.

У дослідженні велика увага приділяється етичному аспекту роботи Національної поліції України. Норма поведінки поліцейського допомагає вибудовувати відносини як з окремими громадянами, так і з громадськістю взагалі. Ураховуючи значення цього аспекту в діяльності поліції, потрібно імплементувати його в законодавство про Національну поліцію. Про важливість такої імплементації свідчить аналіз міжнародно-правових актів з цього питання, а також досвіду європейських країн та США. Тому необхідно звернутись до національного законодавства про поліцію. Сучасні нормативно-правові акти – Закон України «Про Національну поліцію», Правила етичної поведінки поліцейського та Дисциплінарний статут Національної поліції України – потребують аналізу кризь призму наведеної вище проблематики.

Заключний, третій розділ монографії присвячений розгляду онтологічних аспектів права в сучасному суспільстві. В окремому підрозділі монографії розглядаються прояви правового життя з позицій інтегративного праворозуміння та феноменології права. Показано, що правове життя з точки зору його предметного змісту характеризується певними типізованими даностями – вимірами-явищами, які можна визначити як специфікації права, що в їхній сукупності утворюють структуру правового життя. Головним виміром-явищем та своєрідним «джерелом енергії» правового життя вважається правовий суб'єкт, який утворює різні способи інтерпретації правового життя і є його умовою.

З-поміж вимірів-явищ правового життя виділені також правові судження, які репрезентують даності правового життя й обумовлюють комунікацію між суб'єктами права. Окремо у складі правового життя відокремлені соціальний досвід, описаний як багаторівнева форма освоєння дійсності, а також правові цінності, що виражають ставлення суб'єкта права до дійсності та опосередковують зв'язок цього суб'єкта із передзаданими способами існування.

У ході дослідження авторами обґрунтовується доцільність застосування принципу інтертекстуальності в герменевтичній онтології права, методологічного відходу від дедуктивно-номологічного оповідання й пояснення права в бік трансгресії правових смислів і формування метаправового простору через наративний дискурс. Набула теоретичного обґрунтування необхідність поширення принципів деконструкції, постструктуралізму і синергетики в полі правової реальності з метою гармонізації буття позитивного права в хаотичному інформаційному просторі постмодерну.

Усі форми буття права – подія, норма, процес, дія, рішення – розглядаються як відкритий номологічний інтертекст, що підлягає інтерпретації в процесі розуміючого буття суб'єкта права. Деконструкція реальності права в різних її вимірах і структурах дозволяє досягнути все розмаїття смислів і багатогранність буття права, відчути конкретно-історичний характер права, його спонтанно-ситуативне дихання. Певну увагу авторами приділено семантичній реальності правового тексту, зокрема перформативності як його характерній і продуктивній особливості. Вона виявляється насамперед у його симулятивному модусі буття-належного, що потенційно націлене на норму й абсолютно конкретну дію згідно з цією нормою.

Саме деконструкція авторами перформативного правового тексту дозволяє адекватно висвітлити динамізм реальності права. Юридичний

текст або висловлювання розглядаються як віртуальне буття права внаслідок довільного оперування в ньому логічними модальностями. Право виступає таким, що змінюється разом із дійсністю, людиною, життям.

У дослідженні приділяється увага онтологічній проблемі буття права. Вона знаходить своє вирішення в деконструктивному естетичному полі виразних можливостей – перформансі. Множинність способів вираження права і довільне їх застосування здатні надати структурі права динамізму, а присутньому в ній суб'єкту – справжнього розуміючого буття. На зміну семантичним формам буття права приходять онтологія його тілесності й присутності.

У сучасній філософії гонитва за справжністю тієї чи іншої реальності закінчується появою її в симулятивному полі віртуальності. Тому проблему значення й дієвості права сьогодні автори також пропонують вирішувати за допомогою методології віртуальності, візуальних засобів відтворення і способів вираження права, принципу динамізму тощо. Це дослідження містить спробу нового прочитання концепції динамізму права разом із пошуком нових форм його буття. Однією з цілей є вивчення виразних можливостей художнього перформансу, а також онтологічний аналіз правової реальності у форматі перформансу. Динамічна структура права-перформансу розцінюється як така, що гарантує інтеракт взаємовпливу правової реальності та розуміючого суб'єкта. Динамічно відтворена, інсталювана подія життя є найближчою до того, що правові науки називають справедливістю. Тому ступінь присутності права у відтвореній ситуації має визначатися зовсім не шляхом інтерпретації і накладення правових міфів (норм і прецедентів). Такого роду жива справедливість не встановлюється будь-ким. У перформансі вона актуалізується із самої події у форматі відкритої присутності.

У монографії застосовується філософський, світоглядно-методологічний підхід до осмислення верховенства права як універсального стандарту й ознаки цивілізованості правової системи. Верховенство права розглядається як комплексний феномен, у якому вирізняються ідеальний і реальний виміри, здійснюється подвійне розширення ідеї верховенства права: як правове суспільство і як правовий світогляд. Розкривається філософське ядро такого світогляду на антропологічному та ціннісному рівнях. Особлива увага приділяється аналізу раціональної та емоційної сторін верховенства права. Так, орієнтуючись на передбачуваність і прозорість діяльності державних органів та інших суб'єктів права, верховенство права виступає втіленням розуму в пра-

вовому регулюванні. Однак воно має й чуттєво-емоційний бік, що виявляється в процесі його обґрунтування і виражається через специфічні моменти у здійсненні ідеї верховенства права в різних культурах. Для суспільств, які ще тільки прагнуть утвердити верховенство права, яким є й Україна, визначальним є екзистенціальне рішення про власну ідентичність як суб'єкта, здатного у своїх поведінкових моделях здійснювати вимоги цього принципу.

В останньому підрозділі виразно звучить головний мотив посткласичної філософії права – прагнення осмислити право перш за все не як об'єкт нашого пізнання або технічного панування, а як те, що відбувається з нами, тобто як правовий досвід. Досвід права пов'язується із досвідом взаємного визнання, яке розглядається у трьох тематичних просторах: 1) у феноменологічній традиції та її витоках у німецькому ідеалізмі, де взаємне визнання мислиться як антропологічна умова можливості права; 2) у сучасних теоріях справедливості, які пов'язують вимогу визнання з досвідом несправедливості, а взаємному визнанню надають значення осердя справедливості як такої; 3) у філософській концепції визнання французького мислителя П. Рікера, який ототожнює взаємне визнання зі станом миру, що виявляється утопічним горизонтом права. Виявлення правових смислів взаємного визнання дозволяє осмислити право в його ненасильницькій специфічності, що набуває особливого значення в сучасну епоху домінування мотивів політичної доцільності та розгулу насильства в усьому світі.

Зрозуміло, монографія не містить відповідей на інші важливі питання, які постають перед сучасним суспільством, людиною, правом, але автори сподіваються, що постановка цих проблем дозволить розширити і поглибити міждисциплінарний дискурс, пов'язаний із вивченням сучасного суспільства, яке переживає один із найскладніших періодів свого розвитку.